

УДК 177.7

БЛАГОДІЙНІСТЬ В ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОМУ ПОЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

М. М. Житник

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
maryna_zhytnyk@i.ua*

У статті автор показує взаємозв'язок благодійності та громадянського суспільства через інституціоналізацію соціальної дійсності. Висвітлено основний дискусійний момент, при поясненні змісту інституціоналізації. Розтлумачено різницю між поняттями «інституціалізація» та «інституціоналізація». Пояснено, в чому полягає складність інституціоналізації громадянського суспільства в Україні. Автор окреслює два підходи – соціології та соціальної філософії до тлумачення поняття «громадянське суспільство». Роз'яснено причини активного розвитку благодійництва в Україні.

Показано об'єктивні передумови формування благодійності як особливого виду інституціоналізованої соціальної діяльності. Обґрунтовано три ознаки перетворення благодійності в соціальний інститут громадянського суспільства. У статті наголошується, що найважливішою ознакою є інтегрування гуманістичних і духовно-ціннісних основ громадянського суспільства та благодійності. Зроблено акцент на тому, що врахування думки громадянського суспільства, як об'єктивного зрізу світоглядної свідомості, є практичною формою гуманізму, яка не буде відчуженою від суспільства. Доведено, що благодійність виступає однією з форм гуманізму. Розглянуто формування духовної культури як безпосереднього засобу при становленні громадянського суспільства. Визначено, що важливими складовими елементами духовних та культурних засад виступає свобода, повага до людської особистості, здатність до діалогу, толерантність, відповідальність, солідарність, справедливість, висока активність, негативне ставлення до будь-яких форм насильства.

У підсумку стверджується, що ключовими характеристиками благодійництва, як інституту громадянського суспільства є: соціальна підтримка нужденних, пошук шляхів консолідації суспільства, розвиток відносин соціальної солідарності, розвиток духовно-ціннісної сфери суспільства.

Ключові слова: благодійність; громадянське суспільство; інституціоналізація; духовні цінності; гуманізм; свобода; діалог.

CHARITY IN SOCIO-PHILOSOPHICAL RETROSPECT AND PROSPECT

M. M. Zhytnyk

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
maryna_zhytnyk@i.ua*

In the article author shows the relationship of charity and civil society through the institutionalization of social reality. Author examined discussion point in explaining the contents of institutionalization. Explained the difference between the concepts of "institutionalization" and "institutionalization". Explained, what is the complexity of the institutionalization of civil society in Ukraine. The author outlines two approaches - sociology and social philosophy to interpretation of the term «civil society». Been explained reasons for the active development of of charity in Ukraine.

Shown objective prerequisites for the formation of charity as a specific kind of institutionalized social activities. Substantiated three features transform of charity in the social institution of civil society. The article notes that the most important feature is the integration of humanistic values and spiritual foundations of civil society and charity. Made focus on that account the views of civil society as an objective cut ideological consciousness is a practical form of humanism that is not alienated from society. Proved that the charity acts as a form of humanism. Forming moral culture as a direct means in the formation of civil society. Determined that an important component of moral and cultural bases are freedom, respect for the human person, the capacity for dialogue and tolerance, responsibility, solidarity, justice, high activity, negative attitude to any form of violence.

As a result, states that the main characteristics of charity as an institution of civil society are: social support for the poor, finding ways to consolidate the society, the development of relations of social solidarity, develop spiritual values spheres of society.

Keywords: charity; civil society; institutionalization; moral values; humanism; freedom and dialogue.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Для сучасного соціуму, в якому життя людей відбувається за умов постійних соціально-економічних трансформацій, які призводять до руйнування системи цінностей, тих ціннісних настанов, на яких базувалась соціалізація особистості та її соціальна взаємодія, актуальним буде відповісти на питання: які умови у сучасному світі нігілізму сприяють розвитку моральних, духовних, культурницьких традицій та гуманності у суспільстві? Ми з упевненістю можемо стверджувати, що такими є два взаємопов'язані види діяльності, за основу яких взятий гуманізм як вища форма людської поведінки, а саме благодійність та громадянське суспільство.

Благодійність та громадянське суспільство – феномени, які одночасно є взаємозалежними, взаємодоповнюючими та взаємовключеними. Їх діяльність може відбуватися як окремо, так і у взаємодії. Але ні в якому разі не суперечити одна одній. Процеси їхнього співіснування багатогранні та потребують поглибленого дослідження, особливо в контексті інституціоналізації громадянського суспільства. Зазначимо, що питання інститутів громадянського суспільства розкривається у працях таких учених: Г.Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, І. Канта, Г. Гегеля, А. Токвілля.

Питання формування і конституювання громадянського суспільства в сучасній Україні є об'єктом пильної уваги вчених, що представляють різні науки – і соціальну філософію, і правознавство, і політологію, і соціологію, і культурологію. Зауважимо, що єдиної, усталеної, загальноприйнятої точки зору щодо розуміння цього феномену до теперішнього часу не склалося. Однак ми з упевненістю можемо констатувати наявність двох підходів до експлікації феномену громадянського суспільства. Перший передбачає, що громадянське суспільство – це виключно форма спілкування людей в межах промислової цивілізації або такий стан суспільства, який характеризується наявністю соціальних класів і верств, мають власні, незалежні від держави джерела існування [2, 58].

Ми солідарні з представниками іншої точки зору, виразником якої є вітчизняний мислитель Степаненко В.П. У своїх роботах він дає наступне визначення: «громадянське суспільство – поняття, символічне поле, розгалуження соціальних інститутів, практик та цінностей, яке охоплює комплекс основних соціетальних характеристик та параметрів суспільної життєдіяльності, яка відокремлена від держави і є самоорганізованою. Це – комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, який включає в себе наявність та розвиненість: соціальних інститутів та практик, суспільних цінностей та чеснот» [11, 170]. Зазначимо, що таке трактування громадянського суспільства переважає в наукових публікаціях.

Визначившись таким чином з розумінням громадянського суспільства, охарактеризуємо наш підхід до його дослідження з акцентом на аспекті інституціональності. Як цілком справедливо пише Резник Ю.М., «виникаючи спочатку як сфера спонтанного самовиявлення та самоорганізації соціальних суб'єктів, громадянське суспільство поступово розростається в систему інститутів і організацій, що здійснюють діяльність у всіх сферах суспільного життя і стримують надмірне посилення держави та інших «силових структур» [7, 34].

Ми виходимо з того, що громадянське суспільство в сучасній Україні переживає стадію інституціоналізації, формування різних типів соціальної діяльності як соціальних інститутів. У цій статті ми спробуємо проаналізувати цей процес на прикладі становлення інституту благодійності. Тому метою статті є висвітлення благодійності як соціального інституту громадянського суспільства.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Реалізуючи поставлену мету дослідження, важливо зазначити, що однією з проблем, яка вносить плутанину в розуміння змісту поняття «інституціоналізація» та ускладнює сам

процес визначення його емпіричних референтів, є проблема співвідношення його з іншим, дуже близьким за сенсом поняттям «інституціалізація», яке широко застосовується в наукових і навчальних роботах. Одні вчені схильні до ототожнення даних понять, розглядаючи їх як процес вироблення норм у будь-якій галузі соціальних відносин, форм суспільного устрою і як процес перетворення будь-якого явища в організаційний заклад [9]. Інші, навпаки, розділяють ці поняття. При цьому загальне, що об'єднує вчених другої групи, полягає не тільки в тому, що ці дослідники проводять демаркацію вказаних понять, а й в тому, що термін «інституціоналізація» вони цілком виправдано тлумачать значно ширше за термін «інституціалізація», подаючи його як таке специфічне поняття, яке відображає не тільки впорядкування, формалізацію і стандартизацію будь-чого, але й загальний процес соціальної організації загалом [4, 6-7], результатом якого є специфічний набір соціальних норм і правил, які констатують співіснування і взаємодію між людьми.

Інституціоналізація – поняття, що відображає не тільки і не стільки зовнішній, скільки внутрішній, а тому більш складний процес становлення і всебічний розвиток будь-якого інституту, в даному випадку – благодійності в громадянському суспільстві. Як слушно зазначають дослідники, це поняття важливе ще й для того, аби не складалося враження, що нібито соціальні інститути являють собою задані і незмінні реальності, оскільки зміни в соціальній практиці здатні призводити як до модифікації існуючих соціальних інститутів, так і до виникнення нових інституціональних форм. Більш того, поняття «інституціоналізація» співвідноситься з тією ідеєю в межах теорії ролей, згідно з якою люди володіють певною свободою «вироблення ролей» у своїй взаємодії з іншими людьми, а не просто дотримуються приписаних зразків поведінки [9, 147]. Тому не випадково сучасні дослідники тлумачать саме поняття «інституціоналізація» як у широкому, так і вузькому значенні цього слова.

В широкому – це процес надання соціальним зв'язкам нормативного, стандартизованого, формального характеру; шляхи регуляції людської діяльності, забезпечення організованості, впорядкованості, нормативності життя суспільства і підвищення його ефективності. У вузькому розумінні – це процес створення соціального інституту, заміна спонтанної і експериментальної поведінки передбачуваною, такою, яка очікується, моделюється, регулюється через визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти задля задоволення певної суспільної потреби [10, 124-125].

До того ж, інституціоналізація (institutionalization) – це не тільки процес формування різних типів соціальної діяльності як соціальних інститутів, утворення стабільних зразків соціальної взаємодії, які засновані на формалізованих правилах, законах, звичаях і ритуалах, а також результат процесу, в якому соціальні дії стають упорядкованими в сталі соціально-структурні особливості [8, 168].

Як вже зазначалося, інституціоналізація є не що інше, як заміна спонтанної чи експериментальної поведінки на передбачувану поведінку, яка прораховується, моделюється і регулюється. Погоджуємося з думкою вітчизняного філософа Зимогляда В.Я., що нині для України вельми важливе не тільки питання, яким має бути громадянське суспільство, а й що необхідно для його інституціоналізації.

Складність інституціоналізації громадянського суспільства в Україні полягає у відсутності компетентної правової грамотності громадян у створенні громадських ініціатив, громадських рухів та інших форм участі, за допомогою яких вони мають право висловлювати і обстоювати свої інтереси. Низька ефективність модернізаційних та освітніх процесів даної сфери обумовлюється неузгодженістю інтересів різних суспільних груп, а започатковані інституційні перетворення не відповідають вимогам розвитку українства. З упевненістю констатуємо факт, що на сьогодні в Україні спостерігається саме спонтанна благодійність. Яскравим прикладом є допомога учасникам бойових дій. Безперечно, це позитивне явище, яке підкреслює високий рівень гуманності та милосердя громадян, але в той же час це не має чітко визначеного нормативного закріплення, як для такого інтенсивного суспільного руху. Тому, як наслідок, маємо спонтанний сплеск та відчутний спад активності. Спостерігаємо певного роду

неможливість законодавчо-нормативного визначення та направлення сили потоку соціальної дії у необхідне русло.

Відповідно до законодавства України до інститутів громадянського суспільства належать: благодійні організації, громадські організації, професійні та творчі спілки, об'єднання роботодавців та релігійні організації, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками.

Як бачимо, благодійні організації є одним із основних інститутів у структурі громадянського суспільства. Адже благодійність – універсальна загальнолюдська цінність, один з найважливіших атрибутів громадянського суспільства, який стає інструментом, за допомогою якого суспільство задовольняє свої основні соціальні, загальнолюдські потреби. Благодійність є важливою складовою громадянського суспільства та вагомим сегментом соціокультурного життя кожної країни [5].

Насамперед зауважимо, що існування та значний розвиток інституту благодійності – це відповідна реакція суспільства на соціально-економічну ситуацію та військовий стан у країні, що склався в останні декілька років. Свого часу рівень самосвідомості громадян України значно зріс. Це безпосередньо проявилось у збільшенні кількості благодійних організацій та волонтерів, які надали відчутну підтримку державі у складній військово-політичній ситуації, взявши на себе частину витрат та соціальної допомоги нужденним. На жаль, сьогодні держава ще не здатна повною мірою задовольнити навіть нагальні потреби певної частини населення. «У держави не вистачає рук, часу і коштів, щоб дотягнутися до всього, де боляче. А громадські працівники займають ці ніші і роблять все самі, нічого в державі не просячи» [1, 4]. Благодійність існує як реакція суспільства на виклик часу.

Таким чином, ми фіксуємо наявність об'єктивних передумов формування благодійності як особливого виду інституціоналізованої соціальної діяльності – недержавної добровільної безоплатної діяльності в соціальній сфері. Причому кошти, акумульовані в процесі цієї діяльності, передаються добровільно і безоплатно на користь тих осіб, організацій, об'єднань, які гостро потребують ресурсної підтримки для нормального функціонування. Відбувається щось подібне до перерозподілу ресурсної маси на користь більш слабких учасників, що реалізують той чи інший вид діяльності (життєдіяльності). Щоб ці процеси не були спонтанними, необхідний своєрідний механізм, який реалізує їх. Таким механізмом і мають виступити різноманітні НГО (недержавні громадські об'єднання), в тому числі благодійні, як окремі інститути громадянського суспільства, діяльність яких регламентується певними законодавчими нормами.

Благодійність виявилася настільки затребуваною, що нею займаються не тільки ті громадські об'єднання, які спочатку виникали як благодійні. Величезна кількість громадських об'єднань, націлених на вирішення проблем різноманітного плану (ветеранські, жіночі організації, освітні, просвітницькі, молодіжні, екологічні та ін.), згодом включали благодійність в список статутних цілей своїх організацій. Цей феномен ми і розглядаємо як соціальний інститут громадянського суспільства, що формується в Україні.

Експлікуючи інституціоналізацію благодійності як соціального явища і соціального процесу, слід вказати ознаки перетворення її в соціальний інститут громадянського суспільства. Це:

1. набір специфічних соціальних норм, що регулюють відповідні типи поведінки;
2. їх інтеграція в соціально-політичну і ціннісну структуру суспільства, що забезпечує формально-правову основу діяльності того або іншого інституту, дозволяє здійснювати контроль над інституціональними типами дій;
3. наявність матеріальних ресурсів та умов, що забезпечують успішне виконання нормативних розпоряджень і виконання соціального контролю.

Перша позиція – наявність статутів у благодійних організацій – дозволяє віднести благодійні громадські об'єднання до категорії соціальних інститутів громадянського суспільства. Статут – основний документ, свого роду паспорт організації, що розробляється, приймається демократичним шляхом і фіксує основні напрямки, види діяльності об'єднання, права і обов'язки членів організації. Зазначимо, що законодавство залишає за благодійними

організаціями право реєструватися в органах юстиції, що є одним із показників набуття інституціональності.

Відносно другої позиції стверджуємо, що благодійні організації як представники некомерційних громадських об'єднань (НГО) громадян інтегрувалися в ціннісно-духовну структуру суспільства. Це важливий фактор, оскільки громадянське суспільство – це сфера, у якій відбувається задоволення духовних потреб людини як вищої цінності. Тому вважаємо за доцільне детальніше розглянути саме гуманістичні та духовно-ціннісні основи громадянського суспільства. Оскільки будь-які економічні чи політичні перетворення не стануть сталими, якщо недостатньо враховані та розвинені ціннісні та гуманістичні погляди людей, якщо не сформується відповідні духовні передумови інституційних трансформацій.

Важливим аспектом формування гуманного суспільства, за висновком О. Конта, є необхідність враховувати саме громадську думку як ядро суспільної психології, як об'єктивний зріз світоглядно-мотиваційної буденної (чи повсякденної) свідомості. Тоді це буде позитивною практичною формою гуманізму, адже вона не буде відчужуватись, абстрагуватись від змісту потреб та інтересів кожної повноцінної особистості, яка в гуманному суспільстві живе не лише для задоволення власних потреб, а здатна, за словами сучасного мислителя Новікова Б.В. [6], адекватно віддавати та віддає «...за здібностями. Віддавати те, що лише і є єдиним, що вона може, здатна та бажає віддавати». В сучасному світі такою формою практичного гуманізму виступає благодійність. Як зазначає дослідниця Л. Лаврененко, «...в історії цивілізації ця діяльність в різних формах прояву була присутня завжди, без неї неможливо уявити людського буття». Особливо зараз, коли за останні роки розвиток благодійництва набув великого розмаху.

Духовні цінності – це духовний капітал людства, що накопичується народом протягом століть, який не тільки не знецінюється, але, як правило, зростає. Йдеться насамперед про моральні та естетичні цінності. Вони вважаються вищими, оскільки багато в чому визначають поведінку людини в інших системах цінностей. Теорія цінностей (аксіологія) з'ясовує співвідношення цінностей зі світом реального людського життя.

Процес формування громадянської духовної культури передбачає, перш за все, повагу до людської особистості, здатність до діалогу, свободу, толерантність, відповідальність, солідарність, справедливість, високу активність, негативне ставлення до будь-яких форм насильства.

Однією з центральних цінностей людини є свобода, що передбачає можливість формувати свої життєві плани та здійснювати своє життя за власним розсудом. Свобода – виступає необхідною умовою розвитку громадянського суспільства, і саме воно одночасно створює нові можливості для розширення меж свободи, виступаючи її гарантом. Категорія свободи невіддільна від поняття громадянської відповідальності, яку слід розглядати як одну з основних громадянських чеснот.

Важливо також врахувати здатність громадян до діалогу, оскільки громадянське суспільство за своєю сутністю можна охарактеризувати як комунікативне співбуття вільних суб'єктів. Діалогічність, нехай і віртуальну, розглядають як вимогу часу і передумову виживання людства в сучасну епоху. Один із творців теорії діалогу, який обґрунтував його методологічні принципи, М. Бахтін вважав, що ХХ століття – століття великого діалогу. У зв'язку з глобалізаційними процесами те ж саме ще більшою мірою стосується і ХХІ століття. Принцип діалогу М. Бахтін взагалі вважав засадничою рисою людських взаємин. Вміння слухати і чути один одного, увійти в контекст чужої думки – ці культурні навички стають дедалі все більш затребуваними, розглядаються як необхідний елемент, ланка утворення нової культури співіснування людей [12]. І саме в благодійній діяльності створюється та розвивається такий діалог. Діалог допомоги, співпереживання та розуміння.

Основними загальними рисами діалогу як особливої форми комунікації вважається те, що він означає рух до розуміння і взаєморозуміння, на відміну від суперечки з її прагненням до істини. За М.Бубером, істина діалогу – це «територія згоди», коли кожна зі сторін визнає співбесідника як унікальність, самоцінність, що має право на свої судження відносно усього у світі. Іншої істини, окрім взаєморозуміння, бути не може. Сторони прагнуть зрозуміти одна

одну, зрозуміти сенс буття співбесідника. Тим самим діалог постає як єдино можливий спосіб буття людини серед людей, як спосіб їх єднання на будь-яких рівнях [3].

Формування культурних засад є безпосереднім засобом при становленні громадянського суспільства та перетворенні громадянського стану у справжню націю. Однією із основних цінностей, яку формує благодійність, окрім милостині та милосердя, є культурне збагачення народу шляхом проведення різноманітних культурних програм та розвиваючих заходів, меценатської діяльності та філантропії, які дарують світу незвичайні архітектурні, художні пам'ятки, а також стимулюють розвиток освітніх програм. Важливу роль у такій діяльності відіграють активні благодійники, які здійснюють благодійний внесок з метою досягнення максимальної ефективності та якісних змін у культурній сфері. Ми вважаємо, що їх діяльність має високу цінність, оскільки покликана не тільки жертвувати, а й отримати відповідний результат від особи, в яку було вкладено, щоб у подальшому даний індивід також міг розвивати духовні цінності в суспільстві. Важливо зазначити, що така діяльність є чітко визначеною, не хаотичною і спрямованою на результат, а це є свідченням цілеспрямованого, нормативно-погодженого розвитку громадянського суспільства, а значить є його інститутом.

Повертаючись до останньої ознаки перетворення благодійності в соціальний інститут громадянського суспільства, зазначимо, що громадські об'єднання, в тому числі і благодійні, мають у своєму розпорядженні певні матеріальні умови і засоби для реалізації своєї діяльності: отримують певні соціальні замовлення від влади (з відповідним фінансуванням), користуються пільгами при оренді приміщень, отримують організаційну, інформаційну допомогу з боку державних і муніципальних структур, нарешті, їм дозволено і комерційна діяльність (забороняється тільки розподіл доходів від неї серед членів об'єднання), значні можливості надходження коштів як від донорів, так і у вигляді цільового фінансування, грантів, отриманих на конкурсних засадах від різноманітних закордонних організацій, що сприяють розвитку громадянського суспільства та демократії. На жаль, поки таких вітчизняних програм зовсім небагато.

І ще один момент на користь того, що благодійні громадські об'єднання є соціальним інститутом: вони відтворюються в різних типах суспільного устрою. Благодійні громадські об'єднання мали місце на території України і в XIX, і в XX ст., а сьогодні переживають своє друге народження. При всіх явних відмінностях інститути благодійності відтворюють, зберігають свою цільову і функціональну спрямованість, що притаманно соціальним інститутам.

ВИСНОВКИ

Розглянувши місце і роль благодійності в сучасному суспільстві, ми прийшли до висновку, що дана діяльність функціонує як одна зі складових елементів громадянського суспільства, чинить активний вплив на суспільний розвиток. Таким чином, ми вважаємо, що благодійні громадські об'єднання з достатньою на те підставою мають право претендувати на статус повноправного соціального інституту громадянського суспільства. Як будь-який соціальний інститут, благодійні громадські об'єднання характеризуються наявністю мети діяльності, відповідними функціями і принципами (за можливістю нівелювати наслідки майнової нерівності на основі добровільного надання безкорисливої допомоги нужденним, прагнути до забезпечення рівності можливостей), набором статусів і ролей, що забезпечують успіх діяльності об'єднання та стимулюють розвиток гуманності.

Отже, за останні роки в Україні з'явилося багато благодійних організацій, фондів, товариств, які відповідають усім характеристикам громадянського суспільства. Виходячи з цього, стверджуємо, що ключовими характеристиками благодійництва як інституту громадянського суспільства є: соціальна підтримка нужденних, пошук шляхів консолідації суспільства, розвиток відносин соціальної солідарності, розвиток духовно-ціннісної сфери суспільства. Власне кажучи, саме остання характеристика є ключовою та визначальною при формуванні інститутів громадянського суспільства. Адже благодійність, як один з них, завдяки розвитку духовних, моральних, культурницьких традицій, гуманності у суспільстві була і залишається тим феноменом, що впливає на формування ціннісної структури суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов С. Нельзя назначить человека Сахаровым / С. Абрамов // Известия. – 2001. – 2 нояб. – С.4.
2. Библер В.С. О гражданском обществе и общественном договоре / В. С. Библер // Через тернии. М.: Прогресс, 1990. С. 335–361.
3. Бубер М. Я и Ты. Диалог / М. Бубер // Два образа веры. – М. : Республика, 1995. – 464 с.
4. Голованов О. Краткий словарь по социологии [Электронный ресурс] / О. Голованов. – Кыштым, 2001. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/1009/>
5. Механізм державного стимулювання благодійної діяльності у сфері культури [Електронний ресурс] // Портал «НІСД». – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/june2009/5.htm>
6. Новіков Б.В. Гуманізм, духовність у сучасному інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / Б.В. Новіков // Народна освіта. – 2008. – № 1 (4). – Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/4/statti/1novikov.htm
7. Резник Ю.М. Гражданское общество как объект социологического познания / Ю.М. Резник // Вестн. Моск. ун-та. Сер.18. Социология и политология. – 1995. – № 2. – С.36.
8. Рубанов В.В. Інституціоналізація – базове поняття характеристики процесу становлення та розвитку політичної аналітики в Україні / В.В. Рубанов // Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право. – 2012. – №4(14). – С.165-170
9. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. навч. словник-довідник укладачі: В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін.; за заг. ред. В. М. Пічі. – 2-ге вид. стереот. – Львів: Новий Світ. – 2000, 2004. – 480 с.
10. Соціологія: словник термінів і понять / за ред. Біленького Є. А. і Козловця М. А. – К. : Кондор, 2006. – 370 с.
11. Степаненко В.П. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності / В.П. Степаненко // Українське суспільство: 10 років незалежності ; За ред. В.Ворони. – К. : ІС НАН України, 2001. – С. 169-183
12. Сулим О.В., Сандюк Л.О. Формування духовних цінностей як передумова становлення громадянського суспільства [Електронний ресурс] / О.В. Сулим, Л.О. Сандюк // Портал «Global International Scientific Analytical Project». – Режим доступу: <http://gisap.eu/ru/node/472>

REFERENCES

1. Abramov, S. (2001, November 5). Nelzia naznachyt cheloveka Sakharovim [It is impossible to assign a person Sakharov]. *Yzvestyia*, p.4 (In Russian).
2. Bybler, V. S. (1990). O hrazhdanskom obshchestve i obshchestvennom dohovore [About civil society and the social contract]. *Cherez ternyy*. Moscow: Prohress. 335–361 (In Russian).
3. Buber, M. (1995). *You and me. Dialoge*. Dva obraza veri. Moscow: Republic (In Russian).
4. Holovanov, O. (2001). *Kratkyi slovar po sotsyolohyy [Concise Dictionary of Sociology]*. Kyshtym. Retrieved from <http://www.twirpx.com/file/1009/>
5. *Mekhanizm derzhavnoho stymuliuvannia blahodiinoi diialnosti u sferi kultury*. (2009, June). Portal «NISD». Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/Monitor/june2009/5.htm/>.
6. Novykov, B. V. (2008, March) The notion of spiritual substance, humanism in modern society. *Narodna_osvita*. 1 (4). Retrieved from http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/4/statti/1novikov.htm
7. Reznuk, Yu.M. (1995). *Hrazhdanskoe obshchestvo kak ob'ekt sotsyolohycheskoho poznaniya [Civil society as an object of sociological knowledge]*. Vestn. Mosk. un-ta. Ser.18. Sotsyolohiya y polytolohiya. 2, 36.
8. Rubanov, V. V. (2012). Institutionalization - characteristic's base concept of process of formation and development of political analytics in Ukraine. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia*. Kharkiv : Pravo. №4(14), 165-170 (In Ukrainian).
9. Picha, V. M., Picha, Yu. V. and Khoma N. M. (2000, 2004). *Sotsiolohiia: terminy, poniattia, personalii [Sociology: terms, concepts, personalities]*. Lviv: Novyi Svit. 2, 480 (In Ukrainian).
10. Bilenkoho, Ye. A. and Kozlovtsia, M. A. (2006). *Sotsiolohiia: slovnyk terminiv i poniat [Sociology: vocabulary and notions]*. Kyiv: Kondor (In Ukrainian).
11. Stepanenko, V. P. (2001). Problemy formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini: instytuty, praktyky, tsinnosti [Problems of Civil Society in Ukraine: institutions, practices, values]. *Ukrainske suspilstvo: 10 rokiv nezalezhnosti*. Kyiv: IS NAN Ukrainy. 169-183 (In Ukrainian).
12. Sulym, O. V., Sandiuk, L. O. Formuvannia dukhovnykh tsinnostei yak peredumova stanovlennia hromadianskoho suspilstva. *Global International Scientific Analytical Project*. Retrieved from <http://gisap.eu/ru/node/472/> (In Ukrainian).